

ДОБРОСОВІСНІ ПОМИЛКИ В ПОКАЗАННЯХ СВІДКІВ: СУТНІСТЬ І ВИДИ

Під час допиту завданням слідчого є отримання показань, які об'єктивно відбивали б фактичні обставини справи. Його успішність залежить від можливості виявлення помилок у свідченнях допитуваних.

Перші дослідження, присвячені проблемам помилок у показаннях свідків, сягають кінця XIX – початку XX ст. [Див.: 4; 6; 11]. У цей період часу мали місце помилкові погляди: учені вважали, що всі свідчення допитуваних є недостовірними, що «безпомилкове пригадування є не правилом, а винятком» [11, с. 119]. Основним недоліком такої точки зору є те, що всі показання свідків у цілому визнавалися помилковими.

Для з'ясування сутності добросовісної помилки необхідно перш за все визначитися з етимологією даного терміна. Під помилкою розуміють неправильну думку, хибну дію, неточність, оману [8, с. 367], «сприйняття дійсності інакше, ніж вона є» [7, с. 556], «хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття, уявний образ чого-небудь, що помилково сприйняте як дійсне» [10, с. 691], «спотворене уявлення про когось, щось» [2, с. 855].

Наведені визначення дозволяють вирізнити дві особливості помилки: а) негативний результат, що полягає в перекрученні істини і б) відсутність вольового моменту у неправильних свідченнях.

Звернімося до поглядів сучасних науковців щодо розглядуваної проблеми. Так, В.О. Гуляєв указує, що добросовісні помилки в показаннях свідків – це психологічний феномен; вони пов'язуються виключно з розумовою діяльністю суб'єкта. Такі помилки вчений тлумачить як повністю або частково неадекватне дійсності формування або переформування уявлень і понять особи, яка сприймала обставини, що мають значення для розслідуваної кримінальної справи [5, с. 10].

Добросовісні помилки, безперечно, мають психологічну природу, оскільки саме формування цього феномена містить у собі відтінок некерованості волею суб'єкта; це неусвідомлені помилки допитуваного, щиро бажуючого дати правдиві показання. Саме чинник неусвідомленості, брак вольового моменту у формуванні перекурень у показаннях відрізняє добросовісного свідка від недобросовісного.

Н.І. Гаврилова виокремлює такі основні ознаки добросовісної помилки: а) мимовільне перекручення дійсності; б) виникнення на різних стадіях формування свідчень; у) помилкове уявлення щодо дійсних обставин справи в самого суб'єкта [3, с. 11].

Визначити поняття «добросовісна помилка» – значить установити найістотніші ознаки, як-то: а) відсутність вольового моменту (наміру) в перекрученні свідчень; б) невідповідність між знанням і його предметом; в) розбіжність суб'єктивного образу дійсності з його об'єктивним прообразом.

Таким чином, добросовісна помилка – це ненавмисне перекручення об'єктивної

дійсності у свідомості допитуваного під час формування показань через невідповідність між знанням і його предметом, розбіжність суб'єктивного образу дійсності з його об'єктивним прообразом.

Пізнанню цього досліджуваного складного явища сприятиме розробка науково обгрунтованої класифікації добросовісних помилок у показаннях свідків, що має велике значення для обрання відповідної тактики допиту. На сьогодні у криміналістиці та юридичній психології такими науковцями, як Р.С. Белкін, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько, В.В. Васильєв, А.В. Дулов, М.І. Єнікєєв та іншими, неодноразово зазначається, що перекирчення істини по справі може бути як результатом свідомої неправди, так і наслідком добросовісних помилок свідків під час дачі показань.

Р.С. Белкін зазначає, що свідком може бути будь-яка особа, здатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, й давати щодо них правильні показання [1, с. 606]. Але вчений не пояснює, що треба розуміти під «правильним сприйняттям обставин» і «здатністю давати правильні показання». Він указує, що в разі виявлення добросовісних помилок у свідченнях такого суб'єкта слідчий повинен допомогти йому їх виправити [1, с. 609]. Але залишаються не з'ясованими наступні питання: (а) коли саме перекирчення в показаннях допитуваних необхідно вважати результатом добросовісних помилок; (б) які види добросовісних помилок існують; (в) які причини виникнення недобросовісних помилок; (г) за допомогою яких тактичних прийомів їх можливо виявити, усунути й попередити?

Окремі вчені намагалися виокремити певні види добросовісних помилок у показаннях свідків (Н.І. Гаврилова, О.В. Полстопалова та ін.), але науково обгрунтованої класифікації, яка була б зручна для практичного використання, на сьогодні не розроблено.

В. Штерн ще на початку ХХ ст. робить спробу поділити помилки у свідченнях допитуваних за об'єктивними логічними властивостями на *прогалини, доповнення й перекирчення* [6, с. 10]. Окрім цього, науковець вирізняє їх щодо кількості предметів, їх розташування. Серед помилок щодо розташування предметів, можливе їх об'єднання, які знаходяться в різних місцях, у взаємопов'язане ціле, розташоване в одному місці [6, с. 11]. Окрім такої класифікації він поділяє їх на помилки *сприйняття й пригадування*.

Дана систематизація є першою спробою поділу помилок у показаннях свідків на види за певними критеріями. Вона, правда, є неповною, оскільки не охоплює всіх стадій формування свідчень та не висвітлює всіх підстав, за якими можна поділити добросовісні помилки у показаннях свідків. В. Штерн, класифікуючи помилки за стадіями формування свідчень на помилки сприйняття й пригадування, не звертає уваги на стадію відтворення показань.

Н.І. Гаврилова виділяє такі основні види (форми) помилок у показаннях свідків:

- 1) помилкове розчленування, дроблення цілісного об'єкта, явища, події, дії на незалежні й не пов'язані між собою частини;
- 2) помилкове об'єднання різних не пов'язаних між собою самостійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле, якими вони в дійсності не були;
- 3) помилкове перебільшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності прояву подій, дій та окремих об'єктів під час їх змалювання;
- 4) помилкове зменшення дійсних розмірів, тривалості, сили, інтенсивності будь-яких явищ, властивостей, ознак, дій;

5) помилкове наділення описуваних подій, дій, предметів вигаданими (мнимими) й не властивими їм ознаками, рисами, особливостями;

6) помилкові усунення, вилучення і пропуски в описуванні подій, дій і предметів за рахунок опускання їх ознак, властивостей, деталей, проявів;

7) помилкова перестановка, заміщення реальних об'єктів, ознак, властивостей або дій іншими; зсув їх у часі або перенесення з одного місця на інше;

8) помилкова трансформація, тобто перекичування форми, структури, послідовності реальної події, явища, дії;

9) помилкове ототожнення та висновки щодо подібності різних об'єктів, предметів і осіб, і навпаки – помилкове розрізнення того самого або однорідних об'єктів (помилки розпізнавання);

10) помилкове повідомлення (застереження) й помилкове розуміння сказаного у процесі мовного спілкування учасників розслідуваної події, а згодом – особою, яка допитує, а також й допитуваним [3, с. 16].

Н.І. Гаврилова запропонувала досить вичерпаний, детальний перелік видів помилок у показаннях, які можуть мати місце на різних стадіях формування останніх. Однак без систематизації цих видів за підставами класифікації не може бути. Наведений перелік помилок у свідченнях допитуваних не дає загального уявлення про всі помилки, які можуть виникнути на різних стадіях формування показань. Відсутність ґрунтовного упорядкування ускладнює з'ясування причин, що сприяють виникненню добросовісних помилок у показаннях свідків, і своєчасне використання тактичних прийомів, спрямованих на діагностику, виявлення й усунення таких помилок.

О.В. Полстовалов зазначає, що на підставі оцінки об'єктивного складу дійсності, яка сприймається, добросовісні помилки можна класифікувати залежно від їх змісту на чотири категорії. Це помилки: «(а) пов'язані з подіями та явищами; (б) пов'язані зі сприйняттям, передачею й отриманням інформації про поведінку людей; (в) щодо оцінки психічного стану; (г) змішаного характеру» [9, с. 127]. Такий поділ має вагомe значення для поглибленого дослідження добросовісних помилок у показаннях свідків, що, у свою чергу, спрямує діяльність слідчого на діагностику, виявлення й усунення фактів перекичення об'єктивної істини по справі. У той же час така класифікація є не повною, оскільки має лише одну підставу. До того ж науковець не пояснює сутності тих видів добросовісних помилок, які називає. Так, не зрозуміло, що він розуміє під помилками щодо оцінки психічного й помилками змішаного характеру.

Систематизація добросовісних помилок у свідченнях допитуваних повинна сприяти пізнанню їх сутності в усіх різновидах, з'ясуванню закономірностей зв'язків між ними, встановленню їх властивостей та ознак. Підставою класифікації має бути певна об'єктивна закономірність, яка дозволяла б поділити добросовісні помилки на ті чи інші види, віднести до тієї чи іншої групи.

На нашу думку, певний інтерес і практичне значення становлять нижченаведені підстави класифікації добросовісних помилок у показаннях свідків:

1) *залежно від стадії формування показань, на якій вони виникають: а) помилки сприйняття:* (а) при зоровому сприйнятті форми, руху, розміру, кольору, простору; (б) при слуховому сприйнятті гучності, тембру, висоти звуку; (в) при сприйнятті смаку солодкого, солоного, кислого, гіркого; (г) при сприйнятті дотику щодо

тиску, температури й болю й (д) нюху; б) помилки запам'ятовування – забування й «нашарування»; в) помилки відтворення: (а) лінгвістичні при тлумаченні понять, фонетична редукція; (б) логічні у підставах доказу, щодо тези, яку доводить особа, в аргументації свідчень; (в) психологічні – персеверація й вербальна ригідність;

2) залежно від обсягу перекручування дійсності – повне та часткове перекручення;

3) залежно від джерела: помилки, що стали наслідком чинників а) об'єктивних: (а) освітленості об'єкта; (б) відстані до об'єкта чи події, яка сприймається; (в) швидкості події; (г) погодних умов тощо; б) суб'єктивних: (а) стану органів чуття; (б) психічного стану особи; (в) спрямованості її уваги; (г) конформності мислення особи; (д) схильності до фантазування; (е) сугестивності особи тощо та в) змішаного характеру.

4) залежно від змісту помилки це помилкові: а) розподіл цілісного об'єкта, події чи дії на непов'язані між собою частини; б) об'єднання різних, самостійних, не пов'язаних між собою явищ і фактів у загальне ціле, яким ці факти в дійсності не були; в) присвоєння описуваним подіям, діям чи предметам невластивих їм ознак, рис, особливостей поведження; г) виключення ознак, властивостей, деталей, проявів подій, дій чи предметів під час їх описування; д) заміна реальних об'єктів, ознак, властивостей чи дій іншими, зміщення їх у часі або переміщення в просторі з одного місця на інше; е) перекручення форми, структури, послідовності реальної події, явища чи дії; є) ототожнення й висновки щодо подібності різних об'єктів, предметів та осіб і, навпаки, – розрізнення того самого або однорідних об'єктів, повідомлення й розуміння сказаного у процесі спілкування учасників розслідуваної події, а також особи, яка допитує й допитуваного.

Таким чином, зазначені підстави класифікації добросовісних помилок допоможуть пізнанню даного складного явища й нададуть певних можливостей у розумінні їх різновидів у показаннях свідків. На сьогодні ця проблема залишається актуальною. Її аналіз ставить перед криміналістикою низку складних питань, що полягають у (а) визначенні причин виникнення добросовісної помилки, (б) діагностиці таких помилок у показаннях, (в) виявленні їх у процесі допиту, (г) необхідності розробки тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків.

Список літератури: 1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. и др. Криминалистика: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2005. – 992 с. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с. 3. Гаврилова Н. И. Ошибки в свидетельских показаниях. – М.: ВНИИПП, 1983. – 136 с. 4. Гольдовский О. Психология свидетельских показаний // Судебное обозрение. – 1904. – № 16. – С. 335-339. 5. Гуняев В.А. Добросовестное заблуждение в свидетельских показаниях (криминалистическое и судебно-психологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ленинград. гос. ун-т. – Л., 1973. – 18 с. 6. Елистратов А.И., Завадский А.В. К вопросу о достоверности свидетельских показаний (опыты А.Бинэ и В. Штерна): Науч. изд. – Казань: Тип. Импер. ун-та, 1903. – 53 с. 7. Новий тлумачний словник української мови / Уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко: У 4-х т. – Т. 3. – К.: Аконті, 2000. – 928 с. 8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Изд-во АЗЪ, 1995. – 928 с. 9. Полстовалов О.В. Криминалистическая конфликтология: современные нравственные и психологические проблемы: Монография. – Уфа: РИО БашГУ, 2002. – 152 с. 10. Словник української мови / За ред. П.К. Артем'єва, О.А. Дітель, М.М. Друченко, В.Е. Дудко та ін. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 5. – 840 с. 11. Штерн В. Психология свидетельского показания // Вестн. Права. – 1902. – № 2. – С. 107-131.

Надійшла до редакції 30.10.2007 р.